

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ВІД КОРИСЛИВОЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇЇ ПРОЯВІВ

Б. ГОЛОВКІН

*кандидат юридичних наук, завідувач сектору
дослідження проблем злочинності та її причин
(Інститут вивчення проблем злочинності
НАПрН України)*

Державна політика розуміється як зміст і спрямованість діяльності держави та її владного апарату. Вона заснована на єдиній ідеологічній основі, виражає інтереси держави, суспільства і громадян, формується відповідно до основоположних принципів, правових засад, підпорядкована досягненню конкретних цілей і завдань (курсу), має пріоритетні напрями здійснення, коло суб'єктів реалізації. Перелічені елементи становлять зміст будь-якого різновиду державної політики: соціальної, економічної, правової. Політика у сфері протидії злочинності, на нашу думку, належить до правової політики держави, бо виражає правоохоронну функцію держави, зокрема такий її аспект, як протидія правопорушенням і злочинам. Ця політика найтісніше пов'язана із соціальною політикою. У свою чергу, протидія корисливій насильницькій злочинності та її проявам — складова політики протидії усій злочинності.

У рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у

протидії злочинним проявам та корупції» від 5 листопада 2009 р. зазначається: «У державі відсутня єдина скоординована політика запобігання та протидії злочинності, а стан злочинності становить серйозну загрозу національній безпеці» [1]. За нинішньої ситуації основні суб'єкти реалізації політики протидії злочинності (органи кримінальної юстиції) насправді виступають у ролі її творців, а згодом самі перед собою звітують за результати виконання, дотримуючись корпоративних інтересів неспування позитивних показників роботи. Мабуть, звідси беруть початок непрогресивність вітчизняної політики протидії злочинності, підлаштованість під існуючу практику реагування на злочинні прояви, ортодоксальність репресивних ідей, недостатнє прогностичне спрямування, невідповідність загальноєвропейським і світовим стандартам, суто декларативна узгодженість із конституційними засадами розбудови правової демократичної держави.

У міжнародних програмних документах (Резолюція ООН «Елементи відповідального попередження злочинності: стандарти і норми») про-

тидія злочинності визначається як діяльність за допомогою засобів, *не пов'язаних* (курсив мій. — Б. Г.) із застосуванням покарання. Це законна реакція держави і суспільства на загрозу безпеці громадян, що створюється злочинною діяльністю. Згідно з визначенням Ради ЄС від 28 травня 2001 р. запобігання злочинності тлумачиться як діяльність, що охоплює всі заходи, які так чи інакше сприяють скороченню злочинів, а також зменшенню відчуття небезпеки у громадян як кількісно, так і якісно, безпосередньо за допомогою утримання від злочинних дій або через політику і втручання, спрямовані на зменшення можливостей вчинення злочинів, а також через впливи на причини злочинності [2, 158]. З наведеного вбачається новітнє бачення суспільного призначення запобігання злочинності: *забезпечення безпеки від злочинності та її проявів*. Такий підхід — вимога часу. Він зумовлений сучасним усвідомленням суспільної значущості відвернення кримінальних загроз суспільному прогресу, забезпечення законності та правопорядку. Безпека стала глобальною цінністю людства, і Україна на шляху до євроінтеграції зобов'язана враховувати міжнародні стандарти сучасної концепції протидії злочинності. Конституційні підстави для цього давно існують, адже недоторканність та безпека людини поставлені в один ряд з її життям і здоров'ям, честю і гідністю та визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Водночас за часи розбудови демократичної правової держави належної уваги гарантуванню безпеки людини у суспільстві не приділялося. Влада намагається не помічати свій обов'язок створити безпечні умови життя в Україні, а суспільство поки що мовчить, не до кінця усвідомивши необхідність

вимагати гарантії безпеки від держави. Зважаючи на об'ємність і багатогранність проблеми соціальної безпеки та керуючись предметними інтересами власного дослідження, свідомо обмежимося лише розробкою проблеми кримінологічного забезпечення безпеки від корисливої насильницької злочинності та її проявів.

Слід керуватися посиленням, що уся запобіжна діяльність підпорядкована результату — забезпеченню безпеки суспільства і громадян від корисливої насильницької злочинності та її проявів. Безпека від злочинності забезпечується нормотворчими, правоохоронними і превентивними засобами. Застосування останніх дає підстави говорити про кримінологічне забезпечення безпеки від корисливої насильницької злочинності та її проявів. Формування поняття «безпека від злочинності та її проявів» розпочнемо з визначення його місця в системі класу понять. Гадається, що аналізована категорія походить від соціальної та правової безпеки, перебуває з ними у взаємозв'язку і взаємозалежності. На думку В. Тихого, М. Панова категорія «безпека людини» — це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної), психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод [3, 57]. Безпека від злочинності означає захищеність життєво важливих інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних посягань та зниження ризику стати жертвою злочину. Зміст цього поняття розкривається як запобігання порушення об'єктивного права людини на захист від небезпеки протиправних посягань, свободу від страху перед злочинністю. Безпека від злочинних посягань — провідний напрям підтримання режиму законності та правопорядку, мета антикриміналь-

ної політики. Кримінологічне забезпечення безпеки від злочинних посягань є засобом реалізації запобіжної функції правової демократичної держави.

Якщо йти від протилежного, то безпека — випереджальна і захисна реакція на небезпеку, протидія її розвитку, недопущення шкідливих наслідків. Правова регламентація суспільного життя здійснюється в інтересах спільної життєдіяльності усіх, а добровільне обмеження індивідуальної свободи дій — в інтересах захисту від можливості порушення кимось існуючої системи правових приписів і кримінально-правових заборон. Найважливіші цінності суспільства знаходяться в уразливому стані, містять небезпеку кримінального впливу, заподіяння шкоди. Отже, *сутність безпеки від злочинності становить захищеність прав, свобод, життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від протиправних посягань*. Істотною ознакою, через яку визначається зазначене поняття, є «загроза (небезпека) злочинних посягань» як можливість протиправного порушення режиму законності та правопорядку. Кримінальні загрози пропонуємо класифікувати за джерелом виникнення на дві умовні групи: *об'єктивні* та *суб'єктивні*. Об'єктивні джерела небезпеки зумовлені існуючим станом детермінант, наявними ситуативними можливостями вчинення корисливих насильницьких злочинів. Суб'єктивні джерела небезпеки — це рушійна сила, причина злочинного прояву — корислива спрямованість насильницької орієнтації осіб, від яких виходить загроза заподіяння шкоди особистій та майновій безпеці невизначеного кола людей. Більш докладну класифікацію загроз запропонував В. Ліпкан: за повторюваністю, рівнем детермінізму, сферами походження, структурою

впливу, характером протікання тощо [4, 96–102].

Таким чином, під безпекою від корисливої насильницької злочинності та її проявів пропонуємо розуміти: *досягнутий у результаті запобіжного впливу на детермінанти злочинності та осіб, які планують вчинення цих злочинів, стан захищеності прав, свобод, життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від протиправних посягань*. Політика кримінологічного забезпечення безпеки від корисливої насильницької злочинності та її проявів базується на низці принципів. Традиційно серед вимог до запобігання злочинності називаються принципи законності, гуманізму, економічної доцільності, прогресивності, комплексності та диференціації, реальності й конкретності. Всі вони чинні й для аналізованого різновиду державної політики. Разом з тим вважаємо за доцільне сформулювати набір керівних ідей, котрі найточніше відбивають зміст кримінологічного забезпечення безпеки саме від корисливої насильницької злочинності та її проявів. Йдеться про такі принципи, як: кримінологічний безпекоцентризм, відповідність запобіжних заходів характеру детермінант, своєчасність і достатність превентивного впливу, перешкоджання вигідності корисливих насильницьких посягань, доповнення безпеки самообороною.

Кримінологічний безпекоцентризм. Необхідність упровадження цього принципу зумовлена суспільним запитом на захист від злочинних проявів. Так, за даними соціологічного моніторингу, проведеного інститутом соціології НАН України (1 800 респондентів), лише 12 % громадян вважають достатнім рівень захисту від злочинності. Водночас 65 % опитаних зазначили про незмінно низький

рівень особистої безпеки (на вулиці, у громадських місцях) за останні роки, ще 30 % заявили про його погіршення [5, 493, 559]. Авторське віктимологічне опитування населення (1 104 респондентів) переконливо доводить існування у суспільстві проблеми страху перед корисливою насильницькою злочинністю та її проявами, оскільки 74,5 % громадян, які взяли участь у дослідженні, вважають себе незахищеними від корисливих насильницьких посягань. Довідково: вважається доведеним, що людина відчувається в абсолютній небезпеці, якщо ступінь ризику від фатального наслідку оцінюється величиною порядку 106 на рік, тобто прийнятним є один випадок із мільйону. Якщо ризик досягає позначки 105, людина починає відчувати занепокоєння, рівень безпеки стає неприйнятним [3, 58]. По мірі зростання показників ризику з'являється страх.

Спроби маніпулювати суспільною свідомістю шляхом штучного протиставлення найвищих суспільних цінностей і драматизації вибору «або права людини — або особиста безпека» виглядають недоречними. Новітня світова доктрина протидії злочинності проголошує: безпека людини — понад усе, нехай навіть частково за рахунок обмеження демократії та свободи. Ідея безпеки від злочинності та її проявів гуманістична за своєю природою, бо застерігає людей від порушення кримінально-правових заборон, тим самим уберігає від покарання. Безпека від злочинності — складова соціальної та правової безпеки, знаходиться з ними у зв'язках стану та розвитку. Вона забезпечується загальносоціальними і спеціально-превентивними заходами запобігання. Без забезпечення соціальної безпеки в цілому неможливо забезпечити безпеку від корисливих

насильницьких посягань. Візьмемо до уваги той факт, що контингент корисливих насильницьких злочинців на 90 % складається з 14–35-річних молодих людей, 60–78 % яких уперше притягувались до кримінальної відповідальності, мали нестійкі наміри і вчинили злочин у складі групи, значною мірою під впливом осіб з кримінальним досвідом. Більшість із них виховувались у несприятливих умовах особистого розвитку, без належної турботи і допомоги з боку держави й суспільства у вирішенні доленосних проблем, критична маса яких припадає саме на молодіжний етап соціалізації. Як наслідок маємо протестну налаштованість до вимог законності й правопорядку і психологічну готовність порушувати кримінально-правові заборони у корисливих цілях. Звідси випливає, що для зменшення криміногенного потенціалу молодіжного середовища, зниження рівня протистояння молоді кримінально-правовим заборонам слід братися за вирішення кричущих загальносоціальних проблем бідності, безробіття, відсутності житла, занедбаній інфраструктурі сфери дозвілля і відпочинку, алкоголізму і наркоманії. Інакше кажучи, реалізація соціальної політики держави, зокрема положень державної молодіжної політики, спрямованої на створення необхідних умов для повноцінного соціального становлення та розвитку молодого покоління, соціального захисту, забезпечення необхідних стартових можливостей для самореалізації, закладає основу кримінологічної політики безпеки від корисливих насильницьких злочинів, є формою загальносоціальних заходів її забезпечення.

Кримінологічне забезпечення безпеки від корисливих насильницьких злочинів є гарантією діяльності дер-

жави по дотриманню прав (на життя, здоров'я, особисту недоторканність, недоторканність житла, власність, громадську безпеку тощо) і свободи від страху перед корисливою насильницькою злочинністю. Держава зобов'язана створити необхідні умови для реалізації цих прав і свобод, у тому числі й шляхом усунення небезпеки заподіяння їм шкоди. З методологічних позицій політика безпеки від корисливої насильницької злочинності відповідає людиноцентристській гуманістично орієнтованій ідеології, що лежить в основі єдиної соціальної політики розбудови демократичної правової держави, а забезпечення цієї безпеки — суспільно значущий засіб (інструмент) утвердження і захисту прав та свобод людини і громадянина. Тимчасове обмеження конституційно гарантованих прав і свобод окремих осіб вважаємо виправданим у запобіжних цілях на законних підставах, в інтересах відвернення загрози заподіяння шкоди правам та свободам усіх членів суспільства. Укорінення у правосвідомості населення ідеї узгодженості (поєднання) публічних та приватних інтересів безпеки та її втілення у запобіжній діяльності створить підстави для якісно іншого сприйняття громадянами суспільної значущості та корисності антикримінальної політики держави, що позитивно позначиться на вирішенні проблеми недовіри правоохоронним органам, сприятиме налагодженню довгоочікуваних партнерських стосунків. Одним із перших кроків на цьому шляху має стати руйнація стереотипів, передусім зміна ставлення до людей, названих від імені держави злочинцями. Маємо раз і назавжди позбутися звички чіпляння ярликів, розцінювання осіб, які вчинили злочин, як особистих ворогів (як це часто

буває на практиці), формувати ненависне ставлення до них з боку оточуючих, а держава не повинна «мовчазно освячувати» приховану помсту працівників силових відомств у повсякденній практиці.

Відповідність запобіжних заходів характеру детермінант. Система заходів запобіжного впливу будується не довільно, вона має відповідати детермінантам корисливої насильницької злочинності, класифікованим за видом (причини, умови), змістом, рівнем розвитку, сферою прояву, ступенем криміногенності. Запобіжна діяльність здійснюється цілеспрямовано щодо об'єкта впливу та забезпечення результату.

Своєчасність і достатність превентивного впливу означає випереджальний ухил запобіжної діяльності, завчасне виявлення й усунення криміногенних чинників, перешкоджання їх розвитку і прояву, зведення нанівець можливостей (сприятливих умов) вчинення корисливих насильницьких злочинів. Втручання у кризову ситуацію, вплив на осіб, схильних до вчинення злочинів, має бути достатнім, щоб утримати від реалізації протиправного наміру. Слід зважати на те, що більшість молодих людей цілком прогнозовано стають злочинцями. Формування корисливої спрямованості насильницької орієнтації їх особистості відбувається поступово, на очах у всіх, за наростаючим підсумком: починаючи з ослаблення суспільно корисних зв'язків і далі від незначних відхилень у поведінці до правопорушень, від ненасильницьких способів протиправного збагачення до застосування насильства. За умови своєчасного втручання у кризову ситуацію з боку сім'ї, владних інституцій і громадськості, надання необхідної допомоги й підтримки, відповідного впли-

ву на свідомість і волю вельми ймовірно вдалося б утримати левову частку з них від вчинення корисливих насильницьких злочинів і тим самим уберегти від покарання та набуття статусу судимості. Байдуже ставлення сім'ї, влади, громадськості до очевидних вад соціалізації молоді, відвертого становлення на шлях протиправного збагачення силовими способами не в останню чергу зумовлене існуючою в органах кримінального переслідування хибною практикою вичікування формальних підстав (події злочину) для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, поведінка яких свідчила про високу ймовірність протиправного посягання. Державі та суспільству поки що легше карати, ніж виховувати й вирішувати гострі проблеми становлення особистості.

Принцип перешкоджання вигідності корисливих насильницьких посягань базується на антитезі мотивації цих злочинів. Що можна протиставити вигідності насильницькому збагаченню? Тільки одне — зробити їх не вигідними! Доки ідея не вигідності цих злочинів не укоріниться у правосвідомості девіантної молоді, досягти помітного запобіжного ефекту навряд чи можливо. Назвемо ключові важелі впливу на суспільну свідомість задля руйнації стереотипу вигідності збагачення засобами кримінального насильства: 1) наявність альтернативних джерел здобування коштів на нагальні потреби; 2) вартісна непривабливість майна, котрим можна легко заволодіти, і надійна охорона дороговартісного майна; 3) обороноздатний потерпілий; 4) наявність технічних перешкод, що підвищують ризик невдалого нападу і викриття; 5) загроза невідворотності кримінального покарання; 6) загроза втрати свого майна через конфіскацію; 7) безальтернатив-

не довготривале позбавлення волі за організовану, професійну та рецидивну злочинну діяльність. Будемо свідомі в тому, що все-таки 22–40 % корисливих насильницьких злочинців — рецидивісти, які не заради молодечького протесту та демонстрації лихої вдачі продовжили протиправну діяльність після покарання, а напевно за переконаннями в її вигідності та прийнятності як альтернативи здобування засобів до існування. Тому гуманізм політики протидії злочинності повинен знати межі, бути вираженням і збалансованим, відповідати принципу диференціації кари не тільки за ступенем тяжкості вчиненого злочину, а й за ступенем суспільної небезпечності особи злочинця. Особи, які мають досвід протиправної діяльності, становлять підвищену суспільну небезпечність. Вони організовують і керують злочинними групами, втягують до їх складу молодь із нестійкими ціннісними і правовими переконаннями, передають злочинні традиції, нав'язують відповідну ідеологію. Саме вони мають бути ізольовані від суспільства за максимальним строком, передбаченим санкціями кримінального закону.

Доповнення безпеки самообороною. Можливості держави щодо кримінологічного забезпечення безпеки від корисливої насильницької злочинності — безмежні, особливо за сучасних умов стрімкої криміналізації суспільства. Для прикладу, зусиллями основного суб'єкта запобігання корисливій насильницькій злочинності у громадських місцях патрульно-постовою службою ОВС України перекривається 9–13 % території міст, про села й селища не йдеться взагалі [6, 109]. Без залучення громадян до охорони правопорядку, самоорганізації на рівні територіальних громад системи колективної безпеки і стимулювання само-

захисту людей запобіжна діяльність приречена на неуспіх. Посилення оборонних можливостей населення від корисливих насильницьких злочинних посягань — досить вагомий стримуючий чинник, що підвищує ризик небажаних наслідків для осіб, які виношують злочинні наміри, робить невигідним збагачення насильницьким шляхом. Злочинці відверто розраховують на відсутність громадянської взаємовиручки у надзвичайних ситуаціях, байдужість оточуючих до участі тих, кому довелося опинитися у ролі жертви.

Визначившись із принципами, слід вказати пріоритетні напрями кримінологічного забезпечення безпеки від корисливої насильницької злочин-

ності та її проявів. В якості таких пропонуємо чотири основних напрями: 1) покращання адаптованості молоді до суспільних трансформацій ринкового типу; 2) запобігання негативним мікросередовищним впливам; 3) упередження, формування та зміна корисливої спрямованості насильницької орієнтації; 4) відвернення і припинення замислених, підготовлюваних і вчинюваних корисливих насильницьких злочинних посягань.

Зміст заходів, коло суб'єктів і характеристика запобіжної діяльності за вказаними напрямками кримінологічного забезпечення безпеки від корисливої насильницької злочинності та її проявів заслуговують на окремий розгляд.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції* : Рішення РНБО України від 5 листопада 2009 р., введено в дію Указом Президента № 870/2009 від 27 жовтня 2009 р.
2. *Шостко О. Ю.* Протидія організованій злочинності в європейських країнах. — Х., 2009. — 400 с.
3. *Тихий В., Панов М.* Право людини на безпеку (конституційно-правові аспекти) // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 6. — С. 57–61.
4. *Ліпкан В. А.* Безпекознавство : навч. посіб. — К., 2003. — 208 с.
5. *Українське суспільство 1992–2006.* Соціологічний моніторинг. — К., 2006. — 578 с.
6. *Литвак О. М.* Держава і злочинність. — К., 2004. — 304 с.

Головкін Б. М. Кримінологічні засоби забезпечення безпеки від корисливої насильницької злочинності та її проявів

Анотація. Розглядається проблема приведення антикримінальної політики держави у відповідність до міжнародних стандартів забезпечення безпеки від злочинних посягань. Пропонується наукове бачення засад кримінологічної політики забезпечення безпеки від корисливої насильницької злочинності та її проявів.

Ключові слова: політика протидії злочинності, кримінологічні засоби забезпечення безпеки.

Головкін Б. Н. Кримінологические средства обеспечения безопасности от корыстной насильственной преступности и ее проявлений

Анотація. Рассматривается проблема приведения антикриминальной политики государства в соответствие с международными стандартами обеспечения безопасности от преступных посягательств. Предлагается научное видение основ криминалогической политики обеспечения безопасности от корыстной насильственной преступности и ее проявлений.

Ключевые слова: криминалогическая политика, криминалогические средства обеспечения безопасности.

Golovkin B. The criminology backer-ups safety from mercenary violent criminality and its displays

Annotation. The problem of bringing an anticriminal policy over of the state is examined in accordance with the international standards of providing of safety from criminal trespasses. Scientific vision of bases of criminology policy of providing of safety is offered from mercenary violent criminality and its displays.

Key words: criminology policy, criminology backer-ups safety.